

Волков потом зналачки утврђује какве је последице требало да изазове убиство Бартуа по систем колективне безбедности, а нарочито на слабење односа између Француске и Совјетског Савеза. С друге стране, убиством Александра на француској територији хитлеровци су могли да рачунају на слабење савеза између Француске и Мале антанте. Што се тиче делатности ВМРО-а и усташа, Волков подвлачи њихову повезаност, која се огледа у чињеницама да се Ванчо Михајлов у Риму састао са Павелићем, одакле је кренуо за Швајцарску, из које одлази у Париз, где се састаје са Шпајделом, а преко њега са Ерихом Хасом, који је повезан са једним од руководиљаца из француске полиције.

У шестом поглављу истакнуто је да убиство у Марсељу није означило крај операцији „Тевтонски мач“, пошто је требало ослабити не само односе Мале антанте и Балканског пакта са Француском већ и замаскирати немачке агресивне планове, у чему су Немци свестрано искористили своју штампу и Геринга, који је присуствовао краљевој сахрани.

У *Епилогу* Волков је приказао расформирање усташких логора и делатност усташа до избјијања ра-

та, образовање НДХ, улогу и положај њихове тзв. Независне Државе Хрватске, њен пад и делатност усташа у иностранству до 1965.

Писан на основу Волкову приступачне грађе (не користи југословенске фондове) и литературе, рад представља јединствено остварење посвећено једном од најзамршенијих догађаја у дипломатској историји. Откривајући читав низ нових проблема за историчаре, Волков је правилно оценио да убиство у Марсељу представља атак на систем колективне безбедности, а самим тим на мир у целом свету. Волков је при том свестан да Александар не представља позитивну личност, да је диктатор који није у стању да изврши унутрашњу консолидацију земље, али јасно указује какве је компликације на међународном плану требало да изазове његово убиство — не само између Француске и земаља Мале антанте него и између Француске и СССР-а, као и Југославије и Италије. Стога и није чудо што Волков жали што талијанска историографија о овом проблему није дала своју реч, као што то нису учиниле ни усташе у време своје владавине.

Милица Бодрожич

Др ЈУЛКА МЕШТЕРОВИЋ, ЛЕКАРЕВ ДНЕВНИК

Војноиздавачки завод, Београд 1968

Објављен је још један врло карактеристичан и значајан прилог упознавању историје народноослободилачког рата и народне револуције.

Није непознато да се у неким војним круговима сматрало да су болнице и у нормалнијим условима у рату одржаване углавном због тога да не би дошло до деморалисања војске. У кретању јединица разних војски рањеници су остављани у најближим насељима. Карактер народноослободилачког рата, с једне, и жестина борбе против непријатеља под разним називима, с друге стране, на самом

почетку су утицали да се створи ново схватање о заштити рањеног борца и санитарској служби уопште. Ни у најтежим условима борбе ни тешки рањеници се нијесу смјели остављати никоме, да њих и оне који би их чували непријатељ не би уништио. Услови ратовања и однос према рањеном борцу, као великој и моралној вредности, наметали су потребу преношења и тешких рањеника, супротно свим прописима медицине. Није чудо што су они морали и умирати на носилима. Поменимо само примјер да је послеје прелаза Неретве, у марту 1943, болница

И пролетерске дивизије имала три ешалона рањеника и један реконвалесцената од пјегавца, укупно 800 људи (194). *Лекарев дневник* садржи доста драгоцијених података о организацији санитетске службе од њеног оснивања и бризи војног руководства НОВЈ и ПОЈ да она и у таквим условима борбе врши своју улогу, изванредно значајну за углед НОБ у сваком погледу. Искуства партизанског ратовања су и на овом пољу омогућила нова и важна сазнања.

Има разлога да се каже да су се у овом прилогу јаче изразиле снага и врлина, свијест и морал људи одлучних да се боре за највећи циљ и у немогућним условима. О хуманизму борбе, бораца и самог аутора као свједока многих збивања која су се дешавала од априла 1941. до ослобођења Београда, говори свака страница *Лекаревог дневника*. Дугачки пут партизанских болница и њиховог љекара од Посавине, преко Златибора, Санџака и Пиве до Босанске крајине и Србије обиљежено је овдје многим појединоствима које су се морале написати и тако сачувати. Суровости тешкога рата на југословенском примјеру морале су се савладати и најразличитијим манифестацијама достојанства и племенитости бораца у свакодневним односима међу собом и према народу чијем се ослобођењу тежило. Разумљиво је што је то и личност писца — љекара морала својим пожртвовањем да потврди. Највећим и најважнијим дијелом књига садржи оно што се о рату и његовим учесницима могло најбоље, најдоживљеније и најупечатљивије рећи. Записивани су подаци о стварању партизанских болница, раду њихових љекара и лијечењу рањеника, а војна ситуација је дотицана само онолико колико је то могло да обрати пажњу на услове и могућности рада ове службе. С правом је аутор, како и сам каже, доста другог препустио новинарима, књижевницима и историчарима.

Он је успио да забиљеженим подацима изрази основне карактеристике

једнога колектива какав је могла бити партизанска болница у условима вођења народноослободилачког рата. Дивни су примјери ликова болничарки, њихове везаности за судбину рањеника и осјећања високе одговорности да им се и у најтежим условима лијечења живот мора спасти (185). Колектив болнице је брзо оспособљаван да позитивно утиче на рањенике и онда кад су они постајали свјесни да ће њихова борбена способност бити знатно смањена или сасвим онемогућена (107). Врло упечатљиви су и примјери кад се због великог бола мјесто крика чула пролетерска пјесма и поклик револуцији (97). У много прилика ракија је била једино умирујуће средство (96). Запамћени су и случајеви кад храбри на фронту почињу у болници да губе присуство духа, као и поступци тифусара који су због осјећања глади представљали сваки свијет за себе. Нијесу заборављене ни нервне појаве грчења прстију при налијетању непријатељских авиона (100), као ни многе друге одлике које опомињу на морално здравље људи, на њихову високу свијест и бескрајну оданост борби за слободу, на трагично, а понекад и на смијешно и малодушно. Дубоко људски однос према рањеним борцима у тешко замисливим приликама потврђен је и мноштвом примјера чије се поријекло налази у људскости човјека, у етичким схватањима КПЈ, у патриотској одговорности и разумијевању циљеза народноослободилачког покрета. *Лекарев дневник* са мање познатим подацима и богатим доживљајима представља изузетније важан прилог упознавању ове мање обрађиване тематике НОР-а.

Аутор је често налазио за потребно да у свој дневник, поред свакодневних брига партизанског хирурга за судбину својих рањеника, унесе и покоју појединост врло карактеристичну за људе и догађаје у рату. У њему има ријечи и о томе како су борци одабирали податак за своју хронику коју

су писали урезивањем у стабло или камен — да је на томе мјесту, на примјер, тога и тога дана јуначки погинуо храбри друг из истог вода и чете или омиљени командант (121), како су у зиму 1943. борци Крајишке бригаде ишли са порцијама под јелике да „приме“ храну, у увјерењу да ће им кувар дијелити чорбу, а ови су само могли да кутлачама захватају ваздух и „сипају“ га у пружене порције (252). У њему је нашло мјеста и искуство за које је требало у јединици да се зна, да, на примјер, голих руку не треба ићи међу гладне коње (210) и др. Нађено је за потребно да се у њему сачува и податак о храбрости и погибији бившег њемачког војника и популарног партизана двадесетогодишњег Харија Шихтера (75).

И из колоне партизанске болнице писац је био у могућности да буде свједок многих недјела непријатеља под разним именима. Италијански фашисти су и дојенчад убијали (94), четници су вршили најразличитије злочине над муслиманским живљем (98) и уда-рали заробљене партизанске рањенике по ранама (74), а усташе

„хранили“ дјецу содом коју су она одбијала ријечима: „Нећу, слано је“.

Лекарев дневник је као својервно свједочанство о НОР-у добио у својој вриједности и тим што није писан по задатку и с мишљу да ће некад можда бити објављен. Жена ратник почела је да га пише ради разговора са самом собом, нарочито послје губитка свог друга, истакнутог борца и љекара, са чијом се смрћу задуго није могла помирити. Дневник је писан у неколико етапа, с накнадним и најнужнијим дорадама. Аутор је и сам указао на извјесне празнине у њему, а то се може и уочити на неколико мјеста (по несигурности неких датума и др.). Због много послова око лијечења рањеника морало је изостати и више такође интересантних појединости. Значајно је што многи забиљежени утисци дјелују упечатљиво и морају се памтити. Ликови и поступци људи дати су вјерно, по њиховом правом значењу, и с разумијевањем прилика у којима су се они могли изразити.

Ђ. Пејовић